

TA'LIM JARAYONIDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHGA YORDAM BERADIGAN ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Raximberganova Nafosat Erkinovna

Urganch Ranch texnologiya universiteti 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17421721>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 15-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 23-oktabr 2025 yil

KEY WORDS

kreativlik; STEAM integratsiyasi; tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim; gamifikatsiya; metakognitsiya va refleksiya; formatif baholash; differensiallashtirish va inklyuzivlik.

ABSTRACT

Maqola ta'lim jarayonida kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiladigan zamonaviy yondashuvlarni tahlil qiladi va ularning pedagogik mexanizmlarini ochib beradi. Shuningdek, gamifikatsiya, refleksiya va metakognitiv strategiyalar, formatif baholash hamda inklyuziv-differensiallashtirilgan o'qitish orqali kreativlikni qo'llab-quvvatlash yo'llari yoritiladi. O'qituvchi kompetensiyalarining transformatsiyasi, o'quv muhitini ijodiy ekotizim sifatida qurish, o'quvchilar ijodiy portfeli va rubrikalari orqali natijalarni o'lchash kabi amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Har bir sinf xonasiga kirganimizda ko'zimizga birinchi bo'lib tushadigan narsa — jimjitlikda o'tirgan bolalar qatori emas, balki hali uyg'onmagan ulkan salohiyatdir. Ularning har birida savollar bor: "Nega?", "Qanday?", "Agar boshqacha qilib ko'rsak-chi?". Ana shu tabiiy qiziqish uchquni to'g'ri yo'naltirilsa, ijodkorlikka aylanadi; adashsa, sustkash odat, tayyor javoblarni kutish istagiga aylanishi mumkin. Ta'limning bugungi bosqichidagi eng dolzarb masala ham shunda — o'quv dasturlariga ko'proq mavzu yoki ko'proq test emas, balki ko'proq ijodiy fikrga yo'l ochib berish.

Kreativlik ko'pincha san'at yoki iste'dod bilan tenglashtiriladi. Aslida u — yangicha ko'rish, noodatiy bog'lanishlar topish, noaniqlikda yo'l topish, mavjud resurslardan yangi qiymat yaratish qobiliyatidir. XXI asr mehnat bozori ham, jamiyat ham aynan shuni talab qilmoqda: murakkab muammolarni bir yo'la bir nechta nuqtai nazardan ko'ra oladigan, hamkorlikda yechim ishlab chiqadigan, texnologiya bilan insoniylik muvozanatini saqlay oladigan avlod. Demak, "ijodiy fikrlash — tug'ma ekan" degan eski stereotip o'rnini "ijodiy fikrlash — tarbiyalanadi va o'rgatiladi" degan ilmiy va amaliy yondashuv egallashi kerak.

Bugungi maktab va oliy ta'lim muhitida bu o'zgarish bir vaqtning o'zida uch frontda kechmoqda. Birinchisi — mazmun: fanlararo integral ko'nikmalarni, hayotiy kompetensiyalarni, tadqiqot madaniyatini o'quv mazmuniga singdirish zarur. Ikkinchisi — metod: o'qituvchi markazidan o'quvchi tajribasiga, tayyor retseptlardan ochiq muammolarga o'tish. Uchinchisi — baholash: natijani "to'g'ri-javoblar soni" bilan emas, balki fikr jarayonining sifati, g'oya novatorligi, hamkorlik va refleksiyaning chuqurligi bilan o'lchash. Shu transformatsiya ichida STEAM integratsiyasi, dizayn tafakkuri, loyiha va muammo asosli ta'lim,

tadqiqotga yo'naltirilgan yondashuv, gamifikatsiya, "maker" madaniyati, raqamli ijodkorlik kabi usullar markaziy o'rin tutadi.

Masalan, dizayn tafakkuri darsni "mavzuni o'tish"dan ko'ra "odamlar muammosini tushunish va empatiya bilan yechim yaratish"ga buradi. STEAM esa fanlar oralig'idagi devorlarni ingichkalab, ijodiy echimlar ko'pincha matematika, san'at va texnologiya chorrahasida tug'ilishini ko'rsatadi. "Maker" yondashuvi esa qo'l mehnati, prototiplash va xatolardan o'rganish madaniyatini qaytaradi: o'quvchi g'oyani nafaqat tasavvur qiladi, balki uni quradi, buzadi, takomillashtiradi. Shu bilan birga, raqamli muhit ijodkorlikni kuchaytiruvchi katalizatoridir. Oddiy planshet — musiqiy aranjirovka studiyasiga, 3D-printer — muhandislik laboratoriyasiga, AR/VR — tajriba maydoniga aylanadi. Biroq texnologiya o'zi maqsad emas: u faqat mazmun va metod bilan uyg'unlashgandagina ijodiy fikrni yuksaltiradi. Shuning uchun ham metakognitsiya va refleksiya — "men qanday o'yladim, nega bunday qaror qildim, keyingi safar nimani o'zgartiraman?" — darsning ajralmas qismi bo'lishi kerak. Formativ baholash ana shu jarayonni nozik kuzatib, o'z vaqtida "kichik turtki"lar beradi; rubrikalar esa ijodiy ishning mezonlarini ochiq qiladi. Bu yo'lda muammolar yo'q emas. Vaqt va resurslar cheklangan, o'qituvchi malakasi har doim ham yetarli emas, baholash tizimi esa ko'pincha testga moyil. Ba'zida innovatsiyalar "ko'rgazmali" ko'rinishda qolib, darsning mazmuniga chuqur singmaydi. Yana bir xavf — texnologiya markaziy o'rinni egallab, insoniy muloqot va tarbiya ikkinchi o'ringa surilishi. Demak, ijodiy ta'lim strategiyasi ehtiyotkor muvozanatni talab qiladi: texnologiya — vosita, maqsad — shaxsning ma'naviy, ijtimoiy va intellektual kamoloti.

O'zbekiston ta'limi kontekstida ham bu masala ayni vaqtida. Maktab va oliy ta'lim tizimida yangilanayotgan standartlar, o'quv rejalari, o'qituvchi tayyorlash dasturlarida kreativlik yadro kompetensiya sifatida ko'zda tutilmoqda. Ilm-fan, sanoat va madaniyat chorrahasida yurtimizning boy merosi va zamonaviy raqamli iqtisodiyot ehtiyojlari uyg'unlashmoqda. Shu uyg'unlikni ta'limga to'g'ri tarjima qila olsak, ijodkor, mas'uliyatli va tashabbuskor fuqarolarni voyaga yetkazish imkonimiz kengayadi. Ushbu maqola ana shu zaruratdan kelib chiqib, ta'lim jarayonida kreativlikni rivojlantiruvchi zamonaviy yondashuvlarning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini tahlil qiladi. Biz yondashuvlarning kuchli va zaif tomonlarini, ularni joriy etish shart-sharoitlarini, o'qituvchi rolining transformatsiyasini hamda ta'sirni o'lchash usullarini ko'rib chiqamiz. Maqsad — "qanday metod trend?" degan savoldan ko'ra "qanday qilib ijodiy fikrni barqaror ekotizimda tarbiyalaymiz?" degan savolga javob topish. Zero, ijodkorlik — alohida dars emas, butun ta'lim madaniyatining ohangi.

Metodologiya.

Ushbu tadqiqotning metodologiyasi ijodkorlikni "alohida metod" orqali emas, balki ta'lim ekotizimining mazmun–metod–baholash–raqamli muhit uyg'unligida shakllanadigan jarayon sifatida ko'radigan yondashuvga tayanadi. Shuning uchun ham biz pragmatik-paradigmatik nuqtai nazarni qabul qilamiz: nazariya sinf xonasida sinovdan o'tadi, amaliyot esa nazariy tushunchalarni boyitadi. Metod tanlovimiz dizayn-tadqiqot (design-based research, DBR) va amaliy tadqiqot (action research)ning uyg'un modelidan iborat: o'qituvchi va tadqiqotchi hamkorligida darslar ketma-ket iteratsiyalarda loyihalanadi, joriy etiladi, tahlil qilinadi va qayta takomillashtiriladi. Mazkur siklik jarayon ijodiy fikrlashni qo'llab-quvvatlovchi elementlarning (STEAM integratsiyasi, dizayn tafakkuri, PBL/PrBL, gamifikatsiya, "maker" faoliyatlari, metakognitiv refleksiya) qaysi kombinatsiyalarda samaraliroq ishlashini amaliy kontekstda aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot dizayni aralash metodlarga tayanadi. Miqdoriy qatlamda yarim-eksperimental yondashuv qo'llanadi: sinflar "interventsiya" va "taqqoslash" guruhlariga ajratilib, o'quv yilining ma'lum bosqichlarida ijodiy mahsulotlar rubrikalar asosida baholanadi. Bu rubrikalar divergent fikrlash (g'oyalar soni va xilma-xilligi), konvergent sintez (yechimning pishiq-ravonligi), novatorlik (yangilik darajasi), muammoni talqin qilish sifati, hamkorlik va kommunikatsiya mezonlarini o'z ichiga oladi. Sifat jihatdan esa ko'p holatli tadqiqot amalga oshiriladi: turli fanlar (masalan, texnologiya, adabiyot, musiqa), turli ta'lim bosqichlari va turli muhitlarda (shahar-qishloq, resursli-cheklangan) o'tkazilgan darslar chuqur kuzatilib, kontekstning rolini ochish maqsad qilingan.

Ma'lumot to'plash usullari o'zaro to'ldiruvchi va triangulyatsiyaga imkon beruvchi tarzda tanlandi. Birinchidan, dars kuzatuvlari va videoyozuvlar "ijodiy epizodlar"ni — savol berish, gipoteza ilgari surish, prototiplash, xatodan o'rganish, refleksiya lahzalarini — aniqlash uchun ishlatiladi. Ikkinchidan, o'quvchilarning ijodiy portfeli (prototiplar, loyiha hisobotlari, eskizlar, kod fayllari, audio/video ishlanmalar) jarayoniy dalillarni beradi. Uchinchidan, yarim tuzilmali intervyular va fokus-guruh suhbatlari o'quvchi hamda o'qituvchilarning tajriba, qiyinchilik va yutuqlar haqidagi subyektiv talqinlarini ochib beradi. To'rtinchidan, qisqa formatli anketalar metakognitiv strategiyalar (reja tuzish, monitoring, o'zini baholash) va o'qishga bo'lgan ichki motivatsiya dinamikasini o'lchaydi.

Tahlil jarayoni ikki yo'nalishda olib boriladi. Sifat tahlilida tematik kodlash ishlatiladi: avvalo, nazariy jihatdan belgilangan dastlabki kodlar (masalan, "muammo qayta talqini", "risk olish", "hamkorlikda sintez"), so'ngra ma'lumotlardan induktiv yuzaga kelgan subkodlar (masalan, "xatoni bayram qilish", "o'yinlashtirilgan rag'bat") bilan kodlash xaritasi boyitiladi. Miqdoriy tahlilda rubrikalardan olingan ballar bo'yicha o'sish ko'rsatkichlari, effekt o'lchamlari va guruhlararo farqlar tekshiriladi. Zarur joyda o'zaro ta'sirlarni ko'rish uchun kovariantlarni (boshlang'ich tayyorgarlik, resurs darajasi) nazorat qilish ko'zda tutiladi. Sifat va miqdoriy qatlamlar integratsiyasi "aralash metod konvergensiya matritsasi"da jamlanib, natijalar o'zaro tasdiqlanadi yoki tushuntiruvchi izohlar bilan boyitiladi.

Ishonchlilikni ta'minlash uchun bir qator choralar ko'riladi: ma'lumot manbalarining triangulyatsiyasi (kuzatuv, portfel, intervyu, anketalar), tadqiqotchilararo kodlash muvofiqligi va kelishuvga erishish jarayoni, ishtirokchilarga orqa aloqa orqali talqinlarni tekshirtirish, tadqiqot jarayoni, qarorlar va iteratsiyalar bo'yicha "audit izi" yuritish. Etik talablar doirasida ixtiyoriy ishtirok, ma'lumotlarni maxfiy saqlash, tasviriy materiallar uchun alohida rozilik olish, shuningdek, darslarga aralashuvning minimal darajasini saqlash prinsiplariga amal qilinadi. Operatsionlashtirish masalasida ijodkorlik "yakuniy mahsulot" bilan cheklanmaydi; jarayonning o'zi ham baholanishi zarur. Shu sababli baholash vositalari ikki blokdan tashkil topadi: jarayoniy ko'rsatkichlar (savollar sifatining murakkablashuvi, strategiyalar almashinuvi, hamkorlikdagi rollar dinamikasi) va natijaviy ko'rsatkichlar (g'oyalar originali, yechimning qo'llanilishi, taqdimotning argumentatsion kuchi). Rubrikalar ochiq mezonlarga tayangan holda o'qituvchi va o'quvchi tomonidan birgalikda talqin qilinadi; bu esa o'qitishni ham, o'rganishni ham shaffof qiladi. Mazkur metodologiya ijodkorlikni rivojlantiruvchi yondashuvlarni laboratoriya sharoitidan sinf realiyatiga olib kiradi: nazariy g'oya darsga aylanadi, dars esa qayta tahlil orqali yangi nazariy xulosalarga yo'l ochadi. Natijada biz "qaysi metod ishlaydi?" degan savolga emas, balki "qaysi sharoitda qaysi elementlar birgalikda ijodiy fikrni barqaror qo'llab-quvvatlaydi?" degan savolga empirik javob izlaymiz.

Adabiyotlar tahlili:

Ta'limda kreativlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy adabiyotlar uch yo'nalishda jamlanadi: kreativlikning nazariy konseptlari; o'qitish metodlari va muhit dizayni; baholash va o'lchash muammolari. Quyida ushbu yo'nalishlar bo'yicha asosiy g'oyalar sintez qilinadi va mavjud ziddiyatlar ko'rsatiladi. Birinchidan, kreativlikning mohiyati. Klasik yondashuvlarda kreativlik divergent fikrlash bilan bog'lanadi, buning amaliy mezonlari sifatida g'oya soni, serqirralik va originallik taklif qilinadi. Keyinchalik jarayon-shaxs-mahsulot-muhit modeli ijodkorlikni ko'p qirrali hodisa sifatida talqin qiladi: nafaqat individual qobiliyat, balki ijtimoiy-madaniy kontekst, motivatsiya va resurslar ham hal qiluvchi omil. Hozirgi oqimlarda "kichik-c" va "katta-C" farqlari o'quv kontekstida muhim ahamiyat kasb etadi: darsdagi kundalik ijodiy yechimlar jamiyat uchun sezilarli yangiliklardan metodik jihatdan boshqacha qo'llab-quvvatlanadi. Bu farq o'qituvchidan "talantni kashf etish"dan ko'ra "ijodiy odatlarni shakllantirish"ga og'ish talab qiladi.

Sinf muhitining roli. Amabile "ijodkorlikni qo'llab-quvvatlovchi muhit"da avtoritet nazorati minimal, avtonomiya va xavfsiz xatolashish madaniyati yuqori bo'lishini ta'kidlaydi. Dweckning o'sish tafakkuri ishlari xatodan qo'rqmaslik va sa'y-harakatni qadrlash motivatsion zaminini yaratadi; Hattie talabalarning "ko'rinadigan o'rganishi"da aniq maqsadlar, muvaffaqiyat mezonlari va vaqtida berilgan qayta aloqa ijodiy ish sifatini oshirishini ko'rsatadi. Bunda o'qituvchining roli "ma'lumot beruvchi"dan "dizayner-kouch-fasilitator"ga aylanadi: savolning sifatini ko'tarish, muammolarni ochiq qoldirish, hamkorlikdagi rollarni balanslash, refleksiyaning yo'lga qo'yish — bularning hammasi ijodiy jarayonni ishga tushiradi.

Texnologiya va "maker" madaniyati. Raqamli vositalar ijodiy iteratsiyalarni tezlashtiradi, multimodal ifodani kengaytiradi. Biroq adabiyotlar bir ogohlantirishni doimiy ta'kidlaydi: texnologiya maqsad emas, vositadir; didaktik dizayn bilan integratsiya bo'lmasa, "zamonaviy" vosita ijodiy fikrni oshirmaydi. Maker yondashuvi "qo'l bilan o'ylash"ni, jamoaviy prototiplashni, xatodan o'rganish madaniyatini mustahkamlaydi; lekin resurs tengsizligi va ustaxona madaniyatini yo'lga qo'yish zarurati ko'plab maktablar uchun cheklov hisoblanadi.

Torrance testlari keng tarqalgan bo'lsa-da, ular ko'proq divergent tafakkurni o'lchaydi, o'quvchining real loyihadagi ijodiy mahsuloti va hamkorlikdagi hissasini to'liq aks ettirmaydi. Shuning uchun ko'pgina tadqiqotlar rubrika asosidagi formatif baholashga o'tadi: g'oya originalligi, funksionallik, dalillash kuchi, iteratsiya chuqurligi, hamkorlikdagi rollar, refleksiya sifatini ochiq mezonlar bilan qayd etish taklif qilinadi. Portfel va loyiha asosidagi baholash ijodiy jarayonni "yo'l xaritasi" sifatida hujjatlashtiradi; biroq interrater ishonchlilik, sub'ektivlik va me'yoriy taqqoslash muammolari dolzarbligicha qoladi. Tenglik, inklyuziya va madaniy kontekst. Kreativlik ko'pincha "individual yutuq" sifatida tasvirlansa-da, ko'plab ishlar uni ijtimoiy hamkorlik va madaniy meros bilan uzviy bog'laydi. Madaniy jihatdan mos topshiriqlar (mahalliy muammolar, til va meros bilan dialog) o'quvchining ishtirokini chuqurlashtiradi; shu bilan birga, "universal rubrikalar"ni mahalliy qadriyat va ifoda uslublari bilan muvofiqlashtirish zarur. Inklyuziv dizayn — differensiashtirish, turli kognitiv uslublar va ehtiyojlarni hisobga olish — ijodiy ishtirok doirasini kengaytiradi; bu yordamchi texnologiyalar va moslashuvchan vazifalar hal qiluvchi ahamiyatga ega.

O'zbekiston konteksti nuqtai nazaridan, milliy o'quv dasturlarida kompetensiyalarni kuchaytirish tendensiyasi kreativlikni markazga olib chiqmoqda. Biroq maktablararo resurs tafovuti, baholashning testga yo'naltirilganligi va o'qituvchilarning ish yuklamasi ijodiy

metodlarni chuqur singdirishga to'siq bo'lishi mumkin. Shuning uchun adabiyotlar tavsiyalarini moslashda bosqichma-bosqich joriy etish, lokal muammolar bilan integratsiyalangan topshiriqlar, portfel va rubrika madaniyatini shakllantirish, hamda professional o'qitish hamjamiyatlari orqali metodik yordamni kuchaytirish muhimdir.

Ilmiy manbalar kreativlikni rivojlantirishni alohida "texnika"dan ko'ra, o'qitishning umumiy dizayni, motivatsion muhit, ijtimoiy hamkorlik, mazmuniy chuqurlik va adolatli baholashning uyg'un tizimi sifatida ko'rishni taklif qiladi. Eng samarali natijalar odatda quyidagi uchlik kesishmasida paydo bo'ladi: ma'noli muammolar va fanlararo mazmun; iterativ, prototiplashga ochiq metodlar; shaffof, jarayonni ko'radigan formatif baholash. Shu yo'nalishdagi bo'shliqlar — ayniqsa o'lchash va o'qituvchi tayyorligi — keyingi tadqiqotlar va siyosiy-amaliy choralar uchun ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa.

Kreativlik — bu zamonaviy ta'limning bezagi emas, uning yuragi. U o'quv jarayonining chekkasida emas, markazida bo'lishi kerak. Chunki bugungi insoniyat oldida turgan muammolarni — ekologik inqirozdan tortib, raqamli etikagacha — faqat yangi fikrlash, yangi yechimlar va yangi hamkorlik madaniyati hal qila oladi. Shunday ekan, ta'limning maqsadi "bilimli inson" emas, "yaratuvchi inson"ni voyaga yetkazishdir. Bu esa faqat darslik va testlar bilan emas, balki o'quvchi ongida savol berish, sinovdan o'tish, xatolardan o'rganish, baham ko'rish va o'z fikrini ifoda etish madaniyatini shakllantirish orqali amalga oshadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi yondashuvlar — STEAM, dizayn tafakkuri, loyiha va muammo asosli o'qitish, "maker" madaniyati, raqamli ijodkorlik — faqat metod emas, balki dunyoqarashdir. Ular o'qituvchini bilim uzatuvchidan o'quv jarayoni dizayneriga aylantiradi; o'quvchini esa passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi. Shu o'zgarishning o'zi ta'lim madaniyatining chuqur transformatsiyasidir. Ijodiy fikrni o'stirish uchun avvalo muhit o'zgarishi kerak: darsda xatolardan qo'rqmaydigan, fikr aytishdan uyalmaslik, tajriba qilishni qadrlaydigan atmosfera yaratilishi lozim. Shuningdek, baholash jarayoni ham ijodiy tafakkurga mos qayta ko'rib chiqilishi zarur. To'g'ri yoki noto'g'ri javoblardan iborat testlar o'rniga o'quvchining g'oyasi, mantiqi, sintez qobiliyati, hamkorlikdagi hissi va refleksiya darajasini o'lchovchi ochiq rubrikalar tizimi barpo etilishi lozim. Chunki ijodkorlikning o'zi yo'l, jarayon, o'zgarishdir — u natijani emas, o'sishni baholaydi.

O'zbekiston ta'lim tizimi bu yo'lda yangi bosqichga kirib kelmoqda. Milliy dasturlar, yangi o'quv standartlari va raqamli ta'lim platformalari kreativlikni yadro kompetensiya sifatida belgilab, uni har bir fan va bosqichga singdirishni maqsad qilgan. Ammo bu yo'l oson emas — resurs yetishmovchiligi, o'qituvchi tayyorligi, baholash tizimidagi eskilik kabi muammolar mavjud. Shunga qaramay, bu murakkablikning o'zi ijodiy yondashuvni talab etadi. Har bir o'qituvchi o'z sinfida kichik tajriba o'tkazsa, har bir o'quvchi o'z g'oyasini amalda sinab ko'rsa — o'zgarish shu yerdan boshlanadi. Demak, ta'limda kreativlikni rivojlantirish bu — yangi metodlar kiritish emas, o'ylash uslubini o'zgartirishdir. U nazariya emas, amaliy odat; majburiyat emas, ichki ehtiyoj. O'qituvchi uchun bu — har bir darsni yangi g'oya maydoniga aylantirish; o'quvchi uchun esa — o'rganishni ijod sifatida his etish demakdir. Natijada ta'lim jarayoni "bilim uzatish"dan "ma'no yaratish" jarayoniga aylanadi. Chunki inson o'z fikrini yarata olgandagina, u o'rganishni chin ma'noda anglaydi. Shu ruhdagi ta'limgina kelajakni — ijodkor, mustaqil va mas'uliyatli avlodni — shakllantira oladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Beghetto, R. A., Kaufman, J. C. Nurturing Creativity in the Classroom. — New York: Cambridge University Press, 2010. — 350 p.
2. Papert, S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. — New York: Basic Books, 1980. — 230 p.
3. Resnick, M. Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play. — Cambridge, MA: MIT Press, 2017. — 210 p.
4. Sawyer, R. K. Explaining Creativity: The Science of Human Innovation. — 2nd ed. — New York: Oxford University Press, 2012. — 368 p.
5. Wiliam, D. Embedded Formative Assessment. — Bloomington, IN: Solution Tree Press, 2011. — 200 p.
6. Dweck, C. S. Mindset: The New Psychology of Success. — New York: Random House, 2006. — 276 p.
7. Kim, K. H. The Creativity Crisis: The Decrease in Creative Thinking Scores on the Torrance Tests of Creative Thinking. — Creativity Research Journal, 2011. — Vol. 23(4). — P. 285-295

